

امکانات توسعه صادرات به

شیخ نشینهای خلیج فارس

(قسمت دوم)

قسمت اول این مقاله که بوسیله گروه تحقیق اقتصاد بین الملل مرکز مطالعات عالی بین المللی تهیه شده است در شماره اول - بهار ۱۳۴۹ منتشر گردید. قسمت سوم نیز در شماره های آینده از نظر خوانندگان ارجمند خواهد گذشت.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

رتال جامع علوم انسانی

دکتر اسمداله نصر اصفهانی

سرپرست تحقیق

محمود نیلفروشان شهشانی

محققان

محمد رضا محمد رضای ملکی

محمد منشی زاده تهرانی

کمال قارصی

ابوالقاسم دبیریان تهرانی

یوسف پور ناصح

بخش ۳ شناسائی شیخ نشین قطر

الف - اوضاع طبیعی

۱ - حدود و وسعت

شبه جزیره‌ای که در امتداد ساحل غربی خلیج فارس قرار گرفته است و قریب یکصد مایل بداخل آبهای این خلیج کشیده شده است و از طرف شمال و جنوب بوسیله آبهای این خلیج احاطه شده و از غرب به عربستان سعودی و از شرق به ابوظبی محدود گردیده و وسعتش برابر ۴۰۰۰ مایل مربع است و بنام قطر نامیده شده دارای یک موقعیت سوق الجیشی و بازرگانی مهمی در مرکز خلیج فارس است . بوشهر نزدیکترین بندر ایران بمدین شیخ نشین ، تقریباً در فاصله ۲۵۰ مایلی « دوها » پایتخت قطر قرار گرفته است .

۲ - آب و هوا

سر زمین قطر نسبتاً مسطح بوده و ارتفاعات آن بسیار محدود است . کم بودن میزان بارندگی در این ناحیه ، بالا بودن میزان رطوبت و گرمای فوق العاده این سرزمین از جمله ویژه گیهای آب و هوای این منطقه است . درجه حرارت در تابستان گرم و طولانی آن بندرت از حدود ۴۰ درجه سانتیگراد پائین تر رفته و در زمستان کوتاه و معتدل آن درجه حرارت در حدود ۲۰ درجه سانتیگراد است . میزان بارندگی در این ناحیه بندرت از حدود ۶۰ میلیمتر در سال متجاوز میگردد .

ب - اوضاع سیاسی

شیخ نشین قطر یک دولت مستقل عربی است که طبق معاهده خاصی با بریتانیای کبیر همبستگی پیدا نموده است. معاهده‌ای که بعنوان قرار داد حمایت دولت انگلستان از این شیخ نشین تلقی میگردد. این معاهده در تاریخ ۳ نوامبر ۱۹۶۳ بین دولت بریتانیای کبیر و حاکم قطر منعقد گردید که بموجب آن حاکم قطر متعهد گردید که :

- هیچ قسمت از خاک قطر را بکسی یا دولتی بجز دولت بریتانیای کبیر واگذار ننماید.
- هیچ رابطه‌ای با هیچ دولت خارجی برقرار نسازد مگر با اجازه مخصوص دولت بریتانیای کبیر.
- هیچگونه امتیازی بهیچیک از شرکتهای نفتی با استثنای شرکت های نفتی انگلیس واگذار ننماید.
- از هیچ کشوری بجز انگلستان اسلحه دریافت نکرده و خریداری ننماید.
- بدولت انگلستان اجازه دهد که یک نمایندگی سیاسی در این شیخ نشین داشته باشد.

اصول فوق که بعنوان اصول اساسی در این معاهده از طرف حاکم شیخ نشین قطر پذیرفته شده است میتواند تا حدودی خط مشی سیاسی این شیخ نشین را در تعیین اصول سیاست خارجی و داخلی آن ترسیم نماید.

در حال حاضر حاکم قطر شیخ احمد بن آل ثانی است که در ۲۴ اکتبر ۱۹۶۰ در اثر استعفای پدرش شیخ علی بن عبدالله قاسم آل ثانی جانشین پدر گردید و از آن تاریخ تا کنون در رأس دولت قرار گرفته. او امور مربوط بدین شیخ نشین را با همکاری

مستشارانگلیسی، که از طرف دولت بریتانیای کبیر بموجب معاهده فوق‌الذکر تعیین گردیده است، اداره مینماید. نیابت حکومت با شیخ خالیفا ابن حامد آل ثانی است که پسر عموی حاکم است. نیابت سلطنت که عملاً وظائف نخست وزیر را بعهده گرفته است مسئول نظارت بر اجرای اصول اساسی دموکراسی این شیخ نشین است و نیز همچنین بر انجام امور مربوط بوزارت دارائی در این شیخ نشین نظارت مینمایند. بطور کلی اداره نیابت حاکم مشتمل است بر اداراتی که به امور ذیل :

- امور مالی

- امور قانونی

- امور اداری

- امور مربوط به مسائل نفتی

در سطح کلی نظارت و سرپرستی مینماید.

خانواده آل ثانی که در قرن هیجدهم از عربستان سعودی بدین منطقه مهاجرت نمودند و در حال حاضر بشرحیکه گذشت اداره امور این شیخ نشین را در دست دارند تمایل شدیدی بعربستان سعودی داشته و همواره در اجرای اصول کلی سیاست داخلی و خارجی خود، تا جائیکه با اصول مندرج در معاهده نوامبر ۱۹۶۳ متناقض نباشد، با ریاض تبادل نظر میکنند.

ج - اوضاع اجتماعی

۱ - زبان

زبان رسمی در این شیخ نشین عربی است و زبان انگلیسی بعنوان زبان دیپلماتیک بین این شیخ نشین و کشورهای غیر عربی زبان پذیرفته شده است.

۲ - دین

دین رسمی در این شیخ نشین اسلام و مذهب آنان تسنن است. آزادی انتخاب دین در این شیخ نشین مورد قبول قرار گرفته و گروههای مهاجرین ایرانی، پاکستانی و هندی از اصول دین خود تبعیت مینمایند.

۳ - جمعیت

تا قبل از کشف نفت جمعیت شیخ نشین قطر بسیار محدود بود. لیکن پس از آغاز فعالیتهای نفتی در این منطقه جمعیت آن بیک بار افزایش یافت که این افزایش ناشی از مهاجرت گروههای متعددی از ایران و عربستان سعودی و هندوستان بوده است. در جدول زیر سیر افزایش جمعیت قطر نشان داده شده است.

جدول شماره ۲۲

جمعیت قطر در سالهای ۶-۱۹۴۷

(واحد - یکهزار نفر)

سال	تعداد
۱۹۴۷	۱۶
۱۹۴۸	۱۶
۱۹۴۹	۲۰
۱۹۵۰	۲۰
۱۹۵۱	۲۲
۱۹۵۲	۲۵
۱۹۵۳	۳۰

۳۵	۱۹۵۴
۳۶	۱۹۵۵
۳۷	۱۹۵۶
۴۰	۱۹۵۷
۴۰	۱۹۵۸
۴۵	۱۹۵۹
۵۵	۱۹۶۰
۵۵	۱۹۶۱
۵۵	۱۹۶۲
۶۱	۱۹۶۳
۶۵	۱۹۶۴
۷۰	۱۹۶۵
۷۱	۱۹۶۶
۷۵	۱۹۶۷
۸۰	۱۹۶۸

بطوریکه در جدول شماره ۲ مشاهده میگردد همزمان با آغاز فعالیتهای مربوط
 باستخراج نفت و متعاقب آن اقداماتی که در زمینه صدور نفت در این ناحیه صورت
 گرفت جمعیت این ناحیه در اثر مهاجرت مردم شیخ نشینهای مجاور و گروههایی از
 کشورهای ایران و پاکستان و هندوستان بنحو چشم گیری افزایش یافت بطوریکه
 در فاصله بیست سال اخیر جمعیت آن چهار برابر گردید. از آنجائیکه عموماً افرادی که

از نظر ترکیب سنی و جمعیت در گروه جوانان قرار گرفته با مرمهاجرت مبادرت سیورزند، و این اصولاً یکی از ویژه گیهای خاص مهاجرینی است که بمنظور زندگی بهتر از کشوری بکشورد دیگر یا از منطقه ای بمنطقه دیگر مهاجرت مینمایند، گروههای مهاجرین ایرانی و هندی و مهاجرینی که از شیخ نشینهای مجاور بشیخ نشین قطر مهاجرت نموده اند متشکل از افراد جوان بوده است و این امر در ترکیب سنی جمعیت این شیخ نشین مؤثر واقع شده بطوریکه جمعیت آن در حال حاضر از پدیده جوانی جمعیت بهره مند است. ترکیب جمعیت این شیخ نشین بشرح جدول زیر است :

جدول شماره ۲۳

ترکیب جمعیت شیخ نشین قطر در سال ۱۹۶۸ (واحد - یکهزار نفر)

تعداد	گروههای سنی
۳۸	۹-۱
۳۲	۲۹-۱۰
۱۰	۳۰ بیلا

قریب ۸۰ درصد جمعیت قطر در «دوها» پایتخت این شیخ نشین و اطراف آن متمرکز شده است. شهر نفتی «دوخان» و ام السعید که در شعاع ۱۴ میلی جنوب پایتخت قرار گرفته است تعداد قابل ملاحظه ای از جمعیت قطر را در خود جای داده است.

د - اوضاع اقتصادی

۱ - کشاورزی

استعداد سر زمین قطر برای تولید محصولات کشاورزی بعلت ویژه گیهای خاص آب و هوای این منطقه از جمله کم بودن میزان بارندگی در این ناحیه و بالا بودن درجه حرارت بسیار محدود و فعالیتهای کشاورزی محدودتر است. تا نیمه اول سال ۱۹۵۰ هیچگونه فعالیتی در زمینه تولید محصولات کشاورزی در این منطقه صورت نگرفته بود و کلیه ما یحتاج کشاورزی مردم این منطقه از کشورهای سجاور وارد میگردد لیکن در دهه ۱۹۶۰ و سالهای پس از آن فعالیتهائی در زمینه تولید محصولات کشاورزی در این منطقه آغاز گردید بطوریکه امروزه مقداری سبزی و صیفی جات و علوفه و علیق در این منطقه تولید میگردد. لیکن این تولیدات رافع نیازهای مصرفی مردم این منطقه نبوده و بشرحیکه در بررسی ترکیب واردات این شیخ نشین خواهیم دید احتیاجات غذائی مردم این منطقه عموماً از طریق واردات تأمین میگردد.

۲ - کانها و صنایع

تا قبل از کشف نفت و آغاز فعالیتهای نفتی ، فعالیت اقتصادی مردم این منطقه بطور بسیار محدودی در زمینه های :

- صید مروارید

- ماهیگیری

- بازرگانی

تمرکز یافته بود لیکن پس از کشف نفت یک دگرگونی خاصی در فعالیتهای اقتصادی مردم این منطقه پدید آمد. در بیان تاریخچه ای در زمینه فعالیتهای نفتی

در این شیخ نشین باید متذکر گردید که در سال ۱۹۳۳ شرکت نفت ایران و انگلیس اجازه انجام مطالعاتی در زمینه کشف نفت در قطر را از حاکم این شیخ نشین تحصیل نمود و در سال ۱۹۳۵ امتیاز استخراج نفت را از حاکم قطر گرفت. این شرکت اکتشافات خود را در اواخر دهه ۱۹۳۰ آغاز و در اکتبر سال ۱۹۳۷ موفق بحفر نخستین چاه نفت در «دوخان» گردید. این چاه در عمق ۵۷۶۵ پا در ژانویه ۱۹۴۰ به نفت رسید لیکن جریاناتی که در جریان جنگ جهانی دوم بوقوع پیوست مانع از ادامه عملیات این شرکت گردید بطوریکه عملیات این شرکت در زمینه استخراج و صدور نفت عملاً تا سال ۱۹۴۷ متوقف گردید. در این سال استخراج نفت در ناحیه «دوخان» دوباره آغاز گردید و در سال ۱۹۴۹ نفت قطر بمیزان تجاری استخراج شد. میزان تولید از آن سال بعد بشرحیکه در جدول زیر خواهد آمد مرتباً افزایش یافت بطوریکه از حدود هشتاد هزار تن در سال ۱۹۴۹ به حدود ۱۶ میلیون تن در سال ۱۹۶۹ افزایش یافته.

جدول شماره ۲۴

تولید نفت در سالهای ۱۹۴۹-۶۷ در قطر

سال	میزان تولید - میلیون تن متریک	تولید سرانه - تن متریک
۱۹۴۹	۰/۰۸	۰/۰۰۴
۱۹۶۰	۷/۱	۱۲۹/۱
۱۹۶۱	۸/۲	۱۵۰/۹
۱۹۶۲	۸/۶	۱۵۶/۳
۱۹۶۳	۱۰/۹	۱۴۹/۹
۱۹۶۴	۱۰/۲	۱۵۷/۰

۱۴۲/۹	۱۱/-	۱۶۶۵
۱۹۴/۳	۱۳/۸	۱۹۶۶
۱۹۲/۳	۱۵/۴	۱۹۶۷

لازم بتذکر است که شیخ نشین قطر از نظر تولید نفت خام سرانه بین کشورهای عضو او پیک مقام دوم را داراست^۱.

شرکت نفت قطر بمنظور صدور نفت، بندر ام السعید را از نظر تأسیسات بندری و وسائل بارگیری مجهز ساخته و از محل چاههای نفت ناحیه «دوخان» لوله‌هایی به بندر نفتی ام السعید متصل نموده که از این بندر نفت را به بازارهای جهانی عرضه کند.

در ۲۲ سپتامبر ۱۹۶۰ از شیخ نشین قطر برای عضویت در سازمان کشورهای صادرکننده نفت (اوپک) دعوت گردید و این شیخ نشین در هجدهم فوریه ۱۹۶۱ رسماً بدین دعوت جواب مثبت داد و در حال حاضر مانند دیگر کشورهای عضو این سازمان در جهت تأمین منافع نفتی کشورهای تولیدکننده نفت کوشش میکند.

صرفنظر از فعالیتهائیکه در زمینه صنعت نفت در این شیخ نشین صورت میگیرد

فعالیتهائی هم در جهت :

- بهره برداری از منابع گاز طبیعی
- بهره برداری از منابع دریائی و
- تولید سیمان

۱- متوسط تولید سرانه نفت خام در سالهای ۶۷-۱۹۶۳ در ایران ۳۹، در ونزوئلا

۲۰۴، در عراق ۷۷، و در عربستان سعودی ۱۵۳، در لیبی ۳۳۸ و در کویت ۲۳۸

تن متریک بوده است.

در این منطقه بچشم میخورد. در مورد نحوه بهره برداری از منابع گاز طبیعی باید متذکر گردید که گاز طبیعی از ناحیه نفتی «دوخان» توسط لوله‌های ده اینچی در سراسر این شبه جزیره پخش میگردد و در «دوها» پایتخت قطر تقریباً از گاز طبیعی برای سوخت استفاده میشود. در مورد بهره برداری از منابع دریائی باید متذکر شد که رقابت ژاپنی‌ها در زمینه تولید صدف و مروارید مصنوعی از یکطرف و کشف نفت از طرف دیگر باعث گردید که دامنه فعالیت‌هاییکه در زمینه صید مروارید و صنایع وابسته بدان صورت میگرفت در سالیان اخیر بشدت محدود گردد و با توجه بدین امر دولت قطر در ماه مه ۱۹۶۶ به تشکیل «شرکت ماهیگیری ملی قطر» اقدام نمود. ۶۰ درصد سرمایه در این شرکت متعلق بدولت قطر و بقیه آن متعلق بیک شرکت خارجی است.

دولت قطر در اکتبر ۱۹۶۵ بمنظور تولید سیمان جهت رفع نیازهای فعالیتهای ساختمانی در این منطقه به تشکیل «شرکت ملی تولید سیمان قطر» با سرمایه ای معادل ۲/۵ میلیون لیره استرلینگ مبادرت نمود. ۱۰ درصد از سرمایه این شرکت توسط دویی و شیخ نشینهای هفت گانه و ساحل صلح و ۹۰ درصد آن توسط قطر تأمین شده است.

۳ - بانکداری

سیستم بانکی در شیخ نشین قطر متشکل است از پنج بانک داخلی و خارجی بشرح زیر:

- ۱ - بانک ملی قطر ،
- ۲ - بانک عرب ،
- ۳ - بانک شرق ،
- ۴ - بانک عثمانی و
- ۵ - بانک بریتانیائی خاور میانه .

بانک ملی قطر بموجب قانونی در سال ۱۹۶۶ با سرمایه ای معادل ۱ میلیون ریال (قطر - دوی) که تماماً از طرف دولت قطر و سازمانهای وابسته بدان پرداخت گردیده است بمنظور تشویق و توسعه فعالیتهای بانکی و هدایت و حمایت فعالیتهائی که در جهت توسعه اقتصاد ملی در این شیخ نشین صورت میگیرد تأسیس گردیده است.

۴ - پول

تا قبل از سال ۱۹۶۰ روپیه هندی در شیخ نشین قطر رایج بود و بعنوان پول اصلی مورد مبادله قرار میگرفت ، لیکن متعاقب تقلیل ارزش روپیه هندی از ژوئن ۱۹۶۶ تا سپتامبر همانسال ریال عربستان سعودی بعنوان پول رسمی در این شیخ نشین مورد مبادله قرار گرفت تا اینکه در این تاریخ ریال قطر - دوی جایگزین ریال عربستان سعودی گردید و در معاملات مورد مبادله قرار گرفت . ارزش ریال قطر معادل یک شلینگ و ۹ پنس است .

۵ - مالیاتها

درآمدهای گمرکی دولت قطر که بر مبنای ۲/۵ درصد ارزش واردات کالاها در این شیخ نشین دریافت میگردد عمده ترین سمر درآمدهای مالیاتی دولت قطر است . لازم به توضیح است که حقوق گمرکی تنباکو و دخانیات ، گرام و ضبط صوت و مشروبات الکلی به ترتیب عبارت از ۱۰٪، ۱۵٪ و ۵٪ ارزش آنها میباشد . واردات انواع میوهها و سبزیجات و کتب و نشریات مفید از پرداخت هر گونه حقوق و عوارض گمرکی معاف است . باستثنای حقوق و عوارض گمرکی تنها از شرکتهای خارجی که در قطر مشغول فعالیت اند مالیات دریافت میگردد . درآمد حاصل از عواید گمرکی در قطر در سالهای اخیر بحدود یک میلیون پوند بالغ گردیده است .

۶ - بازرگانی خارجی

تا قبل از آغاز فعالیتهای نفتی در شیخ نشین قطر، اقتصاد این شیخ نشین یک نوع اقتصاد بسته و وابسته بدریا بود و طبیعتاً حدود و ابعاد بازرگانی خارجی آنهم بهمان سطح ابتدائی اینگونه اقتصادها محدود بود لیکن از اواخر دهه ۱۹۴۰ که عامل نفت در اقتصاد این شیخ نشین متجلی گردید کم کم حدود و ابعاد بازرگانی خارجی این شیخ نشین گسترش یافت. از آنجائیکه منابع طبیعی در قطر به نفت و ماهی و صنایع وابسته بدان محدود گردیده و تولیدات داخلی این ناحیه هم بمناسبت شرائط اقلیمی خاص آن بسیار محدود است طبیعتاً دولت قطر بمنظور:

- رفع نیازهای مصرفی مردم این شیخ نشین و

- اجرای برنامه‌های توسعه اقتصادی

از واردات استفاده کرده و از درآمد سرشار نفت هم بعنوان پشتوانه‌ای مطمئن جهت تأمین منابع ارزی آن استفاده میکند. بمنظور بررسی وابستگی اقتصاد قطر به کالاهای خارجی و نشان دادن ضریب این وابستگی بذکر واردات سرانه این شیخ نشین که بهترین معیار برای این بررسی است میپردازیم.

جدول شماره ۲۵

ارزش واردات سرانه قطر در سالهای ۱۹۶۱-۶۶

(واحد لیره استرلینگ)

واردات سرانه	جمعیت - نفر	کل واردات	سال
۱۷۳	۵۵۰۰۰	۹۵۰۲۰۰۰	۱۹۶۱
۲۱۸	۵۵۰۰۰	۱۲۰۰۸۰۰۰	۱۹۶۲

۱۶۴	۶۱.۰۰۰	۱.۰۱۰.۰۰۰	۱۹۶۳
۱۵۸	۶۵.۰۰۰	۱.۰۲۷۹.۰۰۰	۱۹۶۴
۱۴۴	۷۰.۰۰۰	۱.۰۱۲.۰۰۰	۱۹۶۵
۱۶۰	۷۱.۰۰۰	۱.۰۱۴.۰۰۰	۱۹۶۶

بطوریکه مشاهده میگردد متوسط ارزش واردات سرانه قطر در سالهای مورد بحث تقریباً معادل ۱۷ لیره استرلینگ بوده است که این رقم خود به تنهایی میتواند گویای درجه وابستگی طبیعی این شیخ نشین به کالاهای خارجی باشد. در این مورد باید متذکر گردید که تمام اقلام کالای وارداتی بدین شیخ نشین در این ... منطقه مصرف نشده و مقدار قابل ملاحظه‌ای از آن بدلالتی که خواهد آمد بصورت صادرات مجدد، از این شیخ نشین بکشورهای مجاور صادر گردیده است. درحقیقت این شیخ نشین نقش یک بازار دوباره صادرکننده را بخود گرفته و علت آنهم کاهش تعرفه گمرکی در این شیخ نشین است زیرا بشرحیکه گذشت تعرفه گمرکی قطر به حدود ۲/۵٪ ارزش کالاها محدود میگردد.

در سال ۱۹۶۶، بریتانیای کبیر در حدود ۱۰ درصد واردات قطر را تأمین نمود، و اولین صادرکننده کالا به قطر بوده است و پس از آن ایالات متحده با ۱۱ درصد و آلمان غربی با ۵ درصد و ژاپن با ۴ درصد به ترتیب در درجات دوم تا چهارم قرار گرفته‌اند و پس از آن پاکستان، هند، ایتالیا، ایران، چین کمونیست مقامهای بعدی را در تأمین واردات این شیخ نشین دارا بوده‌اند.

ترکیب واردات قطر بعلاوه عدم تکافوی تولیدات داخلی بسیار متنوع بوده و از این میان به ترتیب اهمیت مصالح ساختمانی، انواع منسوجات، شکر، حیوانات زنده و محصولات حیوانی، مواد غذایی، انواع اتومبیل باری و سواری و وسایل مربوط بآنها در درجات نخست قرار گرفته‌اند. کالاهای دیگری که در ترکیب واردات قطر بچشم میخورد به ترتیب اهمیت عبارتند از:

لوازم الکتریکی ، چای، انواع کنسروها و کمپوت ها ، انواع دخانیات، لبنیات
 برنج ، کفش ، لوازم حمام ، مواد داروئی ، فرش ، ذغال چوب ، انواع چاشنی ها
 و ترشیجات انواع بیسکویت ها و آب نباتها ، آبهای معدنی ، انواع نخها، روغنهای
 نباتی ، انواع شیشه ها ، لوازم آرایش ، لوازم التحریر ، لوازم نظافت ، گندم و ظروف
 آشپزخانه .

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
 پرتال جامع علوم انسانی